

והיאך נכונן אהבה ומן הפרי נוציא מכאוב

איש מפת-המבואות

"אמר אדם אחד לחכם: הורני על מי שאשב עמו. אמר לו:
זאת האבירה לא מצאתי".

בתואר מיפה היית העצם:

בן 44 בלכתך,

מבט מפיק תבונה,

צעיר למראה.

1.

לראשונה, ב־1960,

צנום בנעלי זמש.

לסוף, ב־1977,

פחת משקלך המכביד.

כחומר ביד המחלה היית לרוח.

2.

יש חומר, אומרים, שהולך להלאה.

אומרים, רוח יש הנושאת אל הלאה.

הרחק מן הרוח

המיטיבה

בחום וצינה,

אומרים, שם רוח בן־חומר לא ידע.

3.

נוהג בסבך גנים את תואם

האדמה וסדר כוכבים.

ריח חריף והרמוני

הביא אותך פתחים,

שם אור מפציע את בקתת השפע.

ל"ד

4.

דלת מחסן.

המפתן.
והרוחב הפתוח.

5.

הפרי המוצא את שלל המים בקרבת שורש,
המציב נד סמוך לגזע וקובע
איכותו בעלווה, ופרי
המבשיל יחיד את ההשגה
הצופה מן הצמרת
בהקף תבונה של שמש,
מקום בו נתן לראות אדם.

6.

על הדף, אדם, מניח
את פניו, לבדו
מצווה גניזה, ועושה חריכה בינו
לבין שוליו, כשמעליו
ומתחתיו המים נאספים לרצועה
לכרוך את הסתר פניו.
ומתוקה לעצמה הייתה אז כך הרואה.

7.

אמרת: "שלח שירים".
"כשאתה אינך, אין שירים", הייתי אני.
בקרבה הזאת, כשאתה, אינך, השירים אינם.

ליואב שלידי

...: "היה אומר. היה.

(תרדמה כיבתה אורותיו).

דעתו היה

נותן, היה

בפרחיו היפים שמרווה נתן

בהם, שמרוחם נתנו בו

ו(תרדמה כיבתה פרחיו),

תמיד המשיך,
נותן היה
דעתו, היה
איך הכול טובב ואיך
הכול מונח, תמיד
היה מצייר, היה,
אבל מה שלא
עלה בכוחו
מה שלא
יכול היה
מה שלאחר, (תרדמה).
אבל עכשיו הוא עבר והווה ועתיד,
חושב, (אולי), את אשר לא ניתן
אף ברוח נדיר,
רתום למסע
הארוך וכוכבים
לגבו אינם יודעים
צבע. (תרדמה כיבתה צבעיו).
אבל מה שלא האמין בו,
שאדם כזה קטן
וצל כזה גדול מכסה על,
כמו שאיננו יכול עוד להאמין,
עכשיו הוא עם
עצמי לעצמי
ובלי עם אמי, ואבי
כבר הניח
מזמן לפרחיו, לצבעיו
ולכל השאר בשעת הירח הריק
ובשקיעה המלאה.
לבו רחב היה,
כמו האדמה הפתוחה
ללא הבטחה, באוספה את הבאים קרבה
בחורף של שקט באין עוד זרע
במבואי שחר של אדמה.
(תרדמה כיבתה אורותיו). אדמה.

לילה לולאה

לזכרו של יואב בראל

קרה אותי מעשה הנעל
שגדלה כפרי ליפהפיות.
עשיתי בה, ועשתה בה
הרוח, ועשתה בה שמש.
באבוד הימים האבק
נתן בה ריחו.

מעשה חבר קרה אותי,
ופרי באחת השעות גדל
ובינו לביני אש.
אנך כחול ירד לו לעמוק
ולאט כבתה האש והייתה
אפלה והפרי נתן ריחו
ללא צבע, ללא אור.

הוא שוכב בקרבת אנשים.
חיבור צלילים, תשוקת חוכמה
כעננים נקשרי אדמה.
אפילו גומה לא השאירה הנעל,
אפילו משב לא משם.

חבר בקרבת אנשים,
רכושו ברכושם מתערב.
לילה לולאה ללילה
כזכרון ערב יורד, כבוקר.

הוא מדבר אלי אדמה.
אני נותן מלים
הוא נותן בי אדמה.
אני מדבר מה.
הוא מדבר אלי אדמה.
השיר, כפרי את הכתמים,
מקבל עדינות, לצערי,

נושא ככלי נשבר, חרון
נרדם. אדם, באפס יומרה,
כחרון מדבר בי אדמה.

לילה אחד בינואר: מילון
ליואב בראל

הלילה, לאחר לילות, חשבתי לשקוע
סוף־סוף אל הנועם. המים,
האוויר, חומרים שרירים כלחם נהפכים
בשמים גשם. כבר ימים רבים
כל האבוד הכלוא בשלד
מניח את פניו משלל המסכות
בחותרמות קעקע בגוף הלחם הרוחני.
הלילה, טרם עצימת עיניים.
ירד עלי הגשם כחסד מאמינים.

אבל הלילה עושה בי דברים קשים: המים,
האוויר, חומרים שכיחים כלחם נהפכים
בשמים סגולת מתגעגעים:
בשדות אחרים - תאבות־הבשר
מכלות עד מגע נקיים, מכרסמות עד הלחם, והחברים,
גם הם, ללא מחסה תחת האוויר,
המים, חומרים שרירים כלחם,
הנהפכים בממשותם גשם בלילה
העושה בי דברים קשים כעצם.
שם, דבר לא נותר רק שלד, והלחם,
גם הוא, איננו
אלא פריחה ללא אוושה.

ל"ח והחברים, גם הם, במשכנות המתים קמים לנגד עינינו

מנחם פרי

עם יואב בראל

"יואב בראל, שנפטר מהתקף לב לפני כשלושה חודשים, והוא בן ארבעים וארבע, היה דמות חשובה במעגל האנשים הפנימי ביותר שסביב סימן קריאה. אמנם לא היה רשום בעמוד יועצי המערכת של החוברת, אך יותר מאחרים ליווה את שלבי העבודה, את לבטיו ויאושיו של העורך, ובעיקר - את החומר שבוברת. אבל הרגשת הצורך ליחד לזכרו עמודים אלה אינה באה רק בגלל קשר אישי של העורך, או בגלל הקשר המיוחד שבין יואב לסימן קריאה. כאיש מובהק של הקהילה הספרותית-אמנותית היה יואב בראל - רחב-התעניינות - מעורב מאוד במתהווה בה, ומלווה חלקים ממנו מתוך יחס אישי מאוד; מצד שני היה מרוחק מאוד מכל הטפל לעשייה, למריבות, לפולמוסים לא-ענייניים ולפוליטיקה ספרותית. בשקט, וכאילו מתוך ניכור - בלי כל נלהבות חיצונית - היה פתוח ורענן לקליטת התרחשויות ספרותיות חדשות בסיפורת ובשירה, הרבה לפני אחרים, ובלי מעצורים של דעה קדומה. ובעודו קשוב להתהוות הממשית בספרות של השנים האחרונות, ועומד על איכויותיה, איפשר לו ריחוקו שלא לרטון, כמונו, מול המולות מדומות והעמדות פנים ספרותיות. לכל היותר היה מבין אותנו. לפעמים היינו נפגשים תכופות, לפעמים חלפו ימים רבים מבלי שהתראינו. אבל בימים קשים תמיד היה כתובת ראשונה.

"דמותו של יואב, כאיש של 'קודקס' פנימי עומדת היטב בשורות הבאות, שנכתבו עם מותו על ידי אביו אהרון בראל (אהרונצ'יק, המציל), שורות שבהן האמת עוברת את גבולות השירה: אל דאגה, בני, לא אבכה, / הרי הבטחנו זה לזה, / גם כשהלב שותת דם / נתנהג כבני אדם. // אך, אספר לך בסוד / שזה קשה, קשה מאוד, / לחשוב ששוב לא נפגש, / זה כמו להישרף חיים באש. // אהבתי לדבר אתך, / הקרנת הומור וחוכמה / ולהיפרד ממך בכיף' / עם טפיחה על הכתף. // היה לך טעם מעולה / לכל דבר נשגב, יפה, / ציור, פיסול ומנגינה, / עד שעתך האחרונה. // גם הפרידה האחרונה / הייתה הולכת וגאה, / כמו שנהגת בחיים, / כי אלונים מתים זקופים".

יאיר הורביץ

איש מפת-המבואות

"לאורך שנים, היה יואב שרציתי 'לקנות' את אהבתו. עכשיו, סמוך לפרידת הגופים, אני מנסה להבהיר ביני לביני אותה סגולה, שהיה בכוחה לאפשר את אותה חוויה אינטנסיבית, על היקפה ועומקה.

"איש מפת-המבואות אורב לי באחד הנקיקים.

התפתלות תרמיתי כמעשה תמים לאיש האורב לי.

"בהוויה הספוגה מתחים וקטנוניות, באקלים העכור מעט, היה יואב שמורה נקייה, הבאה להזכיר שיש פנים אחרות למעשה האנושי, שעדיין מצוי מקום שלמענו ראוי לך ליצור. בלתי ניתן להערמה, ישות מגובשת בתמונת-עולמה ומעוצבת סגנון, מעצם טבעו הוא היה בלתי נוח לפיתוי. על כן, האפשרות האחת למגע עם 'עולם' זה, הייתה על דרך הישרות הגלויה והתמה. חוסר יכולתה של 'התרמית' לפעול בו ועליו, חייבה את סובביו לסטנדרטים אחרים, פתחה פתחים לגילויים ברוכים. הוויתורים שנדרשת למען קיום נקי יותר, אי-אפשר היה להם שלא לזכות אותך באותה מתנה מעשירה שבאה מכוח יכולתו לראות ולהאיר רבדים לא-מודעים ונחלות בלתי מוכרות.

"כל שאני רואה, ללא אור, הגיגים של עיפרון מחוק.

"אותם הגיגים שאליהם כוונתי באחת השעות, אי-אפשר היה להם ללא אותה ראייה, שעיקרה בינת-התבוננות המתרכזת במעשה האנושי. עם זאת, תמונת-עולמו הכוללת הייתה אותו פרי המבשיל על בדים ונימים החודרים אל הרק, אותו פרי היודע שלשם קיומו הוא מתחייב בעומק. מבחינתו, כך נראה לי, גובשה בו אישיות היודעת לוותר על הדגשה האגרצנטריים. על כן, אין פליאה בעובדה שהפרופורציה שבין חתימתו לחותמו מותירה את חתימתו בנחיתות. כששמעתי מפיו דברים - בין הרצאת דברים בלעדית בנדירותה באשר לתהליך האמנותי, בין אם היה זה סיפור נפלא בייחודו - והצעתי לו עזרתי בהעלאתם על הכתב, אמר לי בערך בלשון זו: 'אייר, כל שנעשה היום טוב, נעשה מחר טוב יותר'. יחס מזלזל היה בו לכל ניסיון וכוונה לתעד, לתקלט, לשכפל את עצמו. לו, היו דרכי ביטוי שונות לקבוע את נוכחותו, להדגיש את אישיותו. עם זאת, אי-יחיוניות' זו, כך נראה לי, מצאה את השלמתה באנרגיות ממומשות במעשי אחרים. במידה מסוימת, אני סבור, שאותה מידה שאיפשרה לוותר על 'אהבת עצמי', היא אותה מידה שאיפשרה לו לראות עצמו כחלק לכל הישג בתחומים מגוונים.

"אלמלא ריק מכסה על ריק

אולי לא היו נורות של אור דק מהלכות על קטיפה

"כשאני קובע את הקביעה 'בתחומים מגוונים', אי-אפשר לי שלא לראות אותו מפעיל כשרים ואנרגיות בתחומים רבים, בקפידה וללא ויתור על אחריות וארגון. במקום שיש העושים בלוליינות וברק, ידע הוא להקפיד על הטלת מלוא המשקל, בלתי מתפשר באשר ליסודי. מוותר על הפרט הקטנוני, חשת במחיצתו שנקשרים בו קולות התהום הראשית עם קולות ההווה במבט הרואה את וזיית העתיד. אחדות זו בארגונה עשויה לצייר לאי-מי את ישותו כסימפוזיה מוזיקלית, סימפוזיה היודעת את החיבור הנכון של משקליה ומקצביה הפנימיים, היודעת את יסודותיה ואת המזין אותם. כששאלתיו באחד מימי השישי, מדוע הוא מעדיף את גלין השבת של אחד העיתונים על פני אחר, השיב בפשטות, כי לוח המשרדים של אותו עיתון מפרט יותר

את התוכניות המוזיקליות. ואצלו, האזנה המוזיקלית לא הייתה שונה, אלא מצטרפת, למה שניתן לכנות 'האזנה לאדם'. כך, באקלים שבו רבים הם היודעים, היאך על השורה השירית להישמע, הבין הוא קודם לכול, היאך על השורה להישמע מתוכך. שכן, בתשתיתו היה אותו יסוד טהור שרצון מכוון לו אחד - האדם. במכתב ששיגר אלי ממקום שהותו בניו יורק הוא כתב: 'תודה - - - ובמיוחד על השיר. קראתי פעמים רבות והוא נראה לי מאוד הן מבחינת התפתחותו והן מבחינת שורות ודימויים יפהפיים שהוא מלא בהם. הוא באמת שונה מעט משיריך האחרים - אך (וזה לא מפתיע) גם קרוב להם. האמת היא שאני מתקשה פתאום לדון בכתב על שירה. זה תמיד היה בעבורי עניין לשיחה'. ובאותה 'שיחה' ידעת תמיד שאתה עתיד לזכות במתן בלתי־צפוי, ידעת שהקביעה 'הוא באמת שונה מעט משיריך האחרים', אינה קביעה שרירותית המותנה בשינויי צורה ודרכי ביטוי, אלא קביעה שעיקר מוצאה בא מתוך חדירה הרואה תכנים משתנים בתהליכי פנים. כשהציע להכניס לשורה השירית 'מרצפים ומצפים שעתך, שעת כלב משוטט בפתחים' את התיבה 'ומצפים', הוא הבין לאשורו, שמי שמרצף את השעה הוא גם המצפה לה ומצפה אותה. הוא גם הבין הן מצד התוכן והן מן הצד המוזיקלי, את ההבדל הדק שבין אילולא 'אלמלא' בשורה 'אלמלא ריק מכסה על ריק'. שתי דוגמאות-נגיעות אלה, כרבות מני סופר שנעשו לאחר המעשה השירי, אין בהן כדי להצביע על אותה 'הכנת' נפש הקודמת לשיר. 'זה תמיד היה עניין לשיחה'. לא מקרה הוא שאת הפואמה 'שיחה' הכתרת בשם זה. לכתובתה קדמה סדרת שיחות עם יואב. כשהבאתי אותה לאחר מעשה לעיונו, הוא אמר לי דעתו אגב השתאות, לערך כך: 'מאין זה בא לך?' השבתי: 'הרי זה מה שאמרת לפני יומיים-שלושה'. על כך השיב: 'אני?!' 'לאני משתאה' זה אני חב חוב שעיקרו נכסים בלתי ניתנים להעברה, חוב השמור במקום שם שמורה אהבה.

"חמור בדרישותיו מעצמו ומקפיד על נקיון הילוכו ומגעו, ייזכר יואב כאיש שאינו מחמיץ מחמאה לזולת. הוא היטיב להכיר את המקום הראוי לברכתו וחומו. לרבים, שהוא היה להם בעצם הווייתו אנך הקובע חיץ ברור בין עכור למקום נקי יותר, תיהפך המחמאה לכוח כפי שהייתה בחייו. שואף אל נקודת שפע, כמתרגם העמוק והבהיר של מעשי אדם ויצירת אדם, הוא ידע להעצים את סובביו ולהקרין כוח חיובי - כוח שבנדיבות העניק ונתן גם בעצם קבלתו. הוא שידע ללמד מקום שבו אנו עשירים, השאיר אותנו עניים מעט. דברים אלה מצומצמים נוכח היקפיו, אי־היקפיו, אי־אפשר להם להיכתב, אלא ברוח נמוכה ובתחושת כישלון. הוא יחסר לרבים. הוא יחסר לי.

"ילינו פתחים והם כמפתחות בוכים,
נחושת ילינו כלי-דם עלי כינורים,
יקונן מצולות זהב עוגבים, יונים
חגות והעיר מנעולים."

אפילוג

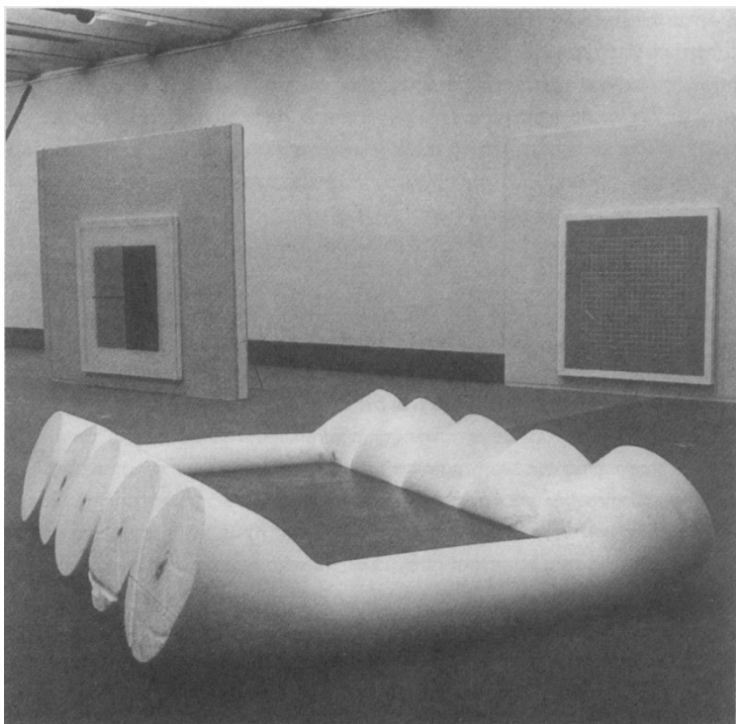
אישית, הצטלתי עם יואב בראל בכמה תחנות, היכרות וגם תחומי עניין, ביניהם – אמנות מושגית ואינטראקציה בין אמנות לספרות. הכרתי את בראל בראשית שנות ה-60, שעה ששירתתי כקצין חינוך בפקוד גדינ'ע, ולאחר מכן ביחידת קצין חינוך ראשי. באותן שנים שירתה יחד עימי שושנה מילק (לימים שוש אביגל) ז"ל בכתבת צבאית, ובאמצעותה התוודעתי לחבורתם של גבריאל מוקד, יאיר הורביץ, יונה וולך ויואב בראל. בקיץ 1964 הדרכת יחד עם רפי לביא ורן שחורי במחנה נוער שוחר אמנות בירושלים והיכרותי עם קבוצת האמנים שהתקבצו סביב רפי לביא, יואב בראל וז'אק קתמור, העמיקה.

במחנה של אותה שנה בירושלים למדו האמנים נחום מילר ז"ל, שמאוחר יותר למד ולימד במכון פראט, ניו יורק,²⁸ וחדוה סר, שהיום מתגוררת ויוצרת בפריז.²⁹ בסתיו 1964 הקמתי את אגף החינוך של מוזיאון תל אביב לאמנות, שבסרנאותיו, בבית דינגוף, לימדו הצייר יוסי פרחי (ראו רשימתו של בראל על תערוכתו בספר זה), והפסל פנחס עשת (ראו ביקורת של בראל על תערוכתו בספר זה).

בסתיו 1966 קיבלתי מלגת לימודים מטעם קרן תרבות אמריקה-ישראל והתקבלתי ללימודי תואר שני בתולדות האמנות ומוזיאולוגיה באוניברסיטת קולומביה, ניו יורק. (באותה שנה זכה בני אפרת במלגה מאותה קרן להמשך לימודים ויצא ללמוד בלונדון). ב-1968, בהמלצת פרופ' מאיר שפירו, שבהנחייתו כתבתי את עבודת התזה ללימודי מוסמך באוניברסיטת קולומביה, התקבלתי לעבודה במוזיאון לאמנות מודרנית, ניו יורק, ושם שימשתי כעוזרו של המנהל והאוצר הראשי של המוזיאון דאו, רנה דרנקורט, עד קיץ 1971.

בשנים אלה עקבתי מקרוב אחר האמנים הישראלים שהציגו בניו יורק, תוך התמקדות בבני אפרת, פנחס כהן גן, יהושע נוישטיין ומנשה קדישמן. בשנים 1971-1976 המשכתי ללימודי הדוקטורט בלונדון בהדרכת פרופ' ג'ון ג'אג. מאמרי הראשונים על האמנות המושגית הישראלית התפרסמו בכתבי עת בינלאומיים בראשית שנות ה-70: ב-1972 הופיע מאמרי: "מנשה קדישמן: מושגים ומימושם"³⁰, שדן בתערוכת מנשה קדישמן במוזיאון של קרפלד, ומאוחר יותר באותה שנה הופיע מאמרי: "בני אפרת: התנסות מושגית מתוך נאמנות לחומר"³¹,

בעקבות תערוכתו של בני אפרת שאצר יונה פישר במוזיאון ישראל. תערוכת בני אפרת לא לוותה בקטלוג, והאמור היה למעשה הטקסט היחיד שנכתב אז על התערוכה. באותה תערוכה הציג בני אפרת את העבודה *גופים ספוגיים בתנועה*, 1972 (איוור 16), שרעיון דומה לה העלה יואב בראל בספר *הרעיונות*. קיימת הקבלה מעניינת בין הגישה הקונקרטיה לחומרים שנקטו בראל ואפרת באותן שנים (ראו מכתב בספר זה של בני אפרת לרפי לביא, שבסיומו מוסר אפרת ד"ש לבראל). נסיונות אלה קשורים למה שהוגדר אז אמנות ישירה או אמנות קונקרטית, והם היו חלק מהשלכותיה החשובות של המינימליזם.³² בלונדון אצרתי מספר תערוכות בין תחומיות שעסקו בקשר שבין אמנות לשירה: "טרנר והמשוררים", 1975,³³ "אביגדור אריאכ וסמואל בקט: דיוקנאות ואיורים", 1976,³⁴ "עונות השנה: איורים לשירו של ג'יימס תומסון, 1730-1830"³⁵, באביב 1976. לאחר סיום הדוקטורט בלונדון חזרתי ארצה והתחלתי ללמד בחוג לתולדות האמנות של אוניברסיטת תל אביב, ושנתיים מאוחר יותר – גם במחלקה ללימודים עיוניים של

16. בני אפרת, גופים ספוגיים בתנועה, 1972.